

Üha soojem „külm sõda”

■ 18. veebruaril 2009. a. toimus Berliinis Põhja-maade ühises saatkonnahoones rahvusvaheline konverents külma sõja objektide kaitseks. Teiste hulgas esinesid kunagine Ida-Saksa dissident ja praeguse Saksa Riigipäeva liige Markus Meckel, endine Leedu parlamendi esimees professor Vytautas Landsbergis ning Taani kultuuriminister Carina Christensen. Nii nende kui ka teiste esinejate sõnum oli üks: külma sõja objektid vajavad kaitset, periood ise aga mitmeplaanilist uurimist.

Kui eestlastele seonduvad külma sõja objektid eeskätt okupatsiooniaja ja Nõukogude relvajõududega, siis laiemas plaanis ei ole see siiski nii. Läänemere regioonis mõistsid seda tõsiasja esimesena taanlased, kes rajasid endisse NATO allveelaevade baasi Langelandsfort'i (vt.: <http://www.langelandsfortet.dk/>) külma sõja ajalugu tutvustava muuseumi. Huvitava faktina võib lisada, et tegu on sama baasiga, kust pildistati 1962. a. Kuubale suunduvaid Nõukogude kaubalaevu tuumaraketidega pardal. Nikita Hruštšov ja tema admiralid seda ei teadnud ning sestap ei vaevunud tekkidele paigutatud rakette isegi mitte elementaarsete vahenditega katma.

Kuivõrd muuseum osutus populaarseks, otsustasid taanlased viia ettevõtmise uuele tasemele: ka teised Läänemere riigid võiksid midagi sarnast teha, et ühiselt arutada ja paremini mõista Teisele maailmasõjale järgnenud perioodi sisu. Nii algatati koostöövõrgustik „The Countries Around The Baltic Sea. Information About the Cold War Period Told From Sites Where Events Took Place”. Initsiatiivgrupi esimeheks valiti Taani endine ehitus- ja majutusminister Ole Løvig Simonsen, igapäevase administreerimistöö eest on vastutav Johannes Bach Rasmussen. Kokku kuulub võrgustikku 10 riiki: Taani, Saksamaa, Norra, Rootsi, Soome, Poola, Eesti, Läti, Leedu ja Venemaa. Eesti esindamise au kuulub Eesti Sõjamuuseumile.

Ent tagasi konverentsi juurde, kus iga riigi esindaja tutvustas vastava valdkonna arengut oma koduriigis. Neist enim tähelepanu pälvisid taanlaste idee korraldada külma sõja perioodi erinevaid aspekte tutvustav rändnäitus, mida transporditaks selleks kohandatud laeval võrgustikus osalevate riikide sadamatesse, lätlaste idee rajada endisesse maa-alusesse Nõukogude

raketibaasi ajastu- ja funktsioonitruu muuseum (Eesti on sarnasest võimalusest Vilaski raketibaasi rüüstamise tõttu paraku ilma jäänud) ning Lennusadama ja Patarei piirkonna arendamine sõja-, mere- ja tehnikaajaloo pargiks Eesti Sõjamuuseumi ja Meremuuseumi koosöös.

Tuleb märkida, et lisaks ambitsioonikatele tulevikuplaanidele on Eestis nii mõndagi külma sõja perioodi militaarajaloolisest aspektist uurimisel juba saavutatud. Nimelt käivitas Sõjamuuseum 2005. aasta suvel projekti „Eesti ja külm sõda”. Projekti avalöögiks oli rahvusvaheline teaduskonverents „Eestlased külmas sõjas”, mis peeti Sõjamuuseumis 9. septembril 2005. Selle loogiliseks jätkuks oli näituse „Eesti ja külm sõda” avamine muuseumis 11. novembril 2005. Näituse ettevalmistamisel tekkis suur hulk teksti- ja pildimaterjali, mis pakkus huvi paljudele näitust külastanud inimestele. Et materjal ainult muuseumi seinte vahele ei jääks, vaid oleks kõigile huvilistele kättesaadav, jõudis see mõningate täpsustuste ja kommentaaridega raamatu „Eesti ja külm sõda” kaante vahele (Tallinn, 2007).

Raamatut koostades sai selgeks, et mitmete teiste teemade kõrval on käsitlus eestlastest läänერიკიდე ja Nõukogude relvajõududes katkendlik ning akadeemilisel tasemel sootuks olematu. Oluline on aga asjaolu, et külma sõja konfliktides osalenud võitlejad on praegu veel meie hulgas, mis teeb võimalikuks faktimaterjali rikastamise sündmustes vahetult osalenute kommentaaridega. Läänერიკიდე sõjavägedes (eeskätt USA) teeninutest on tänaseks koostatud üle 400 kirjega andmebaas, mis annab ülevaate sõjaväelaste väljaõppest ja karjäärist ning pakub lisainformatsiooni ka nende ühiskondliku tegevuse kohta. Tähelepanuta ei ole jäänud ka eestlased Nõukogude Liidu sõjaväes. Koostöös valdkondlike ekspertidega on välja töötatud ankeetküsitlus, et saada infot eestlaste teenimispaikade ja elu-olu kohta suurriigi sõjaväes. Andmete kogumine jätkub ka praegu, iga Nõukogude sõjaväes aega teeninud või töötanud eestlane saab täita ankeedi veebipõhiselt (<https://www.netsurveys.eu/laidoner>) või saata väljatrüki Eesti Sõjamuuseumi postiaadressil.

Seoses Balti mere koostöövõrgustikuga on

NATO allveelaev
Langlandsfort'i
muuseumis.
Foto: Langlands
Marineforening

Eesti sõdur võõras
mundris: eestlased
Nõukogude
relvajõududes.
Fotol Maido Kikas.
Eesti Sõjamuuseumi
fotokogu

Näitus "Eesti ja külm
sõda" Sõjamuuseumis.
Foto: K. Luts

Endine Vilaski raketibaas Valgamaal. Foto: K. Luts

Sõjamuuseumi initsiatiivil koostamisel ka Eestis paiknevaid militaarobjekte käsitlev „Eesti sõjaajaloo teejuht”. Tegu on teatmikuga, mis võimaldab maakondade kaupa tutvuda sõjaajalooliselt huvi pakkuvate paikade, ehitiste, mälestiste jms. muistest vabadusvõitlusest tänapäevani. Iga objekti kohta on esitatud lühiülevaade ja fotod ning määratletud huviväärsuse täpne asukoht (sh. GPS). Võimalusel on kasutatud ka arhiiv-fotosid ning kohalike elanike mälestusi. Viiesajast käsitletavast objektist kuulub külma sõja perioodi umbes viiendik (eeskätt Nõukogude raketibaasid jm. sõjaväega seotud objektid, ent ka valdkondlikud muuseumid).

Tuleb märkida, et Läänemere riike ühendav võrgustik ei hõlma ainult sõjaajaloost huvitatuid. Sest öieti on külma sõja ajalugu palju rohkemat kui pelgalt Ida ja Lääne vastasseis, kus USA ja NL leidsid end mässituna hullumeelsesse ja üha kiirenevasse võidurelvastumisse vastastikuse hävitamise nimel. Külma sõda on ka metsavendade võitlus Balti riikide iseseisvuse taastamise eest, inimeste ülekuulamine ja piinamine KGB-kongides, Eesti, Läti ja Leedu meeste teenimine Nõukogude relvajõududes, industriaalmaastikud lagunenud tehaste, sovhooside ja kolhooside

varemetega ning ka endised suletud linnad, nagu Skrunda (Läti), ja sealse elanikkonna integreerimine muutunud keskkonda. Ka need teemad on võrgustikus osalevate partnerite poolt kaetud.

Eestis seisab külma sõja akadeemiline uurimine veel ees, keskseteks tegijateks on teadusprojekti „Eesti külma sõja ajastul” ümber koondunud Tartu Ülikooli akadeemiline personal. Projekti eesmärk on anda kaasaegsel teadustasemel ülevaade Eesti NSV väliskontaktidest, poliitilistest, majanduslikest ja kultuurilistest arengutest „raudse eesriide” taga külma sõja arengute laiemas kontekstis. Siiski võib juba täna täie tõsidusega väita, et külm sõda on muutunud „kuumaks”, seda nii akadeemilise uurimise kui ka ajastu sisu laiemale avalikkusele selgitamise tasandil. Tulles ringiga tagasi Berliinis toimunud konverentsi juurde, peab rõhutama, et eelnimetatud tegevuste edukaks läbiviimiseks on vajalik riiklik strateegia külma sõja objektide kaitseks – vastasel juhul kaovad perioodi tummad tunnistajad, mis ei ole paljudele küll esteetiliselt nauditavad, ent siiski olulised mineviku käsitlemisel ja mõistmisel.

Kristjan Luts